

M.Ö. VI-IV. YÜZYILLAR ARASI ANADOLU-PERS İLİŞKİLERİNİN BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

YRD. DOÇ. DR. YAVUZ GÜNAŞDI*
YRD. DOÇ. DR. OKTAY ÖZGÜL**

Giriş

Ön Asya tarihinde M.Ö. VIII ve III. yüzyıllar arasında çok önemli bir rol oynayan İran, yönetim şekli, devlet yapısı, ekonomik örgütlenmesi ve bürokrasi teşkilatıyla Anadolu coğrafyasına bir dönem damgasını vurmuş önemli bir siyasi yapıdır. Bu siyasi yapının önemli bir kısmını ise M. Ö. VI ve IV. yüzyıllar arasında bugünkü İran'da hüküm süren Pers İmparatorluğu oluşturmuştur.

Asya, Avrupa, Afrika kıtalarını birbirine bağlayan yollar üzerinde yer alan İran'ın yüzölçümü 1.648.000 km² olup, Ön Asya'daki en dağlık ülkelerden birisidir. Alp-Himalaya dağ silsilesi içinde yer alan İran'ın ortalama yükseltisi 1500 m'dir. Ülkedeki en alçak nokta Hazar Denizi (28m) , en yüksek nokta ise, Demavend tepesidir. (5671m). İran'ın kuzeyinde Elburz Dağları, güneyinde ise Türkiye'deki Güneydoğu Toros dağlarının İran'daki uzantısı olan Zağros Dağları yer almaktadır. Bu iki dağ kuşağı arasındaki kapalı havzalar ve platolar tarih boyunca İran kültürünün ve medeniyetinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilimdalı Öğretim Üyesi.

** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilimdalı Bölümü Öğretim Üyesi.

Ön Asya tarihinde M.Ö. VIII ve III. yüzyıllar arasında çok önemli bir rol oynayan İran, yönetim şekli, devlet yapısı, ekonomik örgütlenmesi ve bürokrasi teşkilatıyla Anadolu coğrafyasına bir dönem damgasını vurmuş önemli bir siyasi yapıdır. Bu siyasi yapının önemli bir kısmını ise M. Ö. VI ve IV. yüzyıllar arasında bugünkü İran'da hüküm süren Pers İmparatorluğu oluşturmuştur.

Elburz Dağları, İran'ın kuzeyini, Hazar denizinin güney kıyıları boyunca dolaşmaktadır. Zağros dağları kuzeybatıda Türkiye-Nahcivan sınırından başlayıp Basra Körfezine oradan da Umman Denizine kadar ulaşmakta, oradan doğuya doğru yönelip Belüçistan içlerine kadar sokulmaktadır.

Zağros Dağları kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanıp, Güneydoğu'da Mekran dağları ile birleşir. Zağros dağlarının yükseltileri 3000-4000 m'yi bulmaktadır. Zağros Dağları'nın zirveleri Türkiye-İrâk ülkelerinin sınırlarını meydana getirir. Genelde aşılması oldukça zor ve engebeli olduğundan doğal sınır görevini en iyi şekilde yerine getirmektedir. Zağros dağlarının sularını alıp, batı yönüne doğru, dar boğazları geçerek akan ve Basra Körfezine dökülen akarsular, geçtiği alanlarda oldukça verimli vadileri oluştururlar. Zağros dağları bu akarsular tarafından derince yarılıp aşınmıştır.

Hazar sahilleri, İran'ın deniz sınırlarını meydana getirir. Hazar sahillerinin genişliği, Astara'dan Gürgan nehrine kadar değişkenlik göstermesine rağmen sahil uzunluğu 500 km'dir. İran'ın güney sahilleri Umman Denizi ile Basra Körfezi kenarında bulunmaktadır.

Ortalama 1500 m. Yüksekliğe sahip olan İran'da düzlük alanlar son derece sınırlıdır. Basra Körfezi (Huzistan düzlükleri) ve ırmakların çevresi ile Hazar Denizi kıyıları, bu alanların önemli bir kısmını oluşturduğu gibi tarıma elverişli bir yapıya sahip olmalarıyla da çok önemlidir. Bu nedenle, İran 'ın en verimli ovası, Mezopotamya'nın bir uzantısı olan Huzistan Ovasının bulunduğu sahalardır. Huzistan Ovası, İran'ın Huzistan(Kuzistan) eyaletinin ve Ahvaz, Susa ve Abadan şehirlerini kapsamaktadır. İran'ın iç bölgelerinde çöller yer alırken, çukur sahalarda tuzlu bataklıklar bulunmaktadır.

Bölge, yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen bir karasal iklime sahip iken, Hazar Deniz kıyılarında ılımlı ve yağışlı bir iklim görülmektedir. Akarsu ağı bakımından çok zengin olmayan İran'ın önemli akarsuları, Karun Irmağı ve

Sefid Irmağı'dır. Etrafı sıradağlarla çevrili olan ülkedeki göller tuzlu olmakla birlikte, dünyanın en büyük gölü olan Hazar Denizi'nin ülkenin kuzey kıyılarını oluşturması çok önemli zenginlik kaynağı oluşturmaktadır.¹

Hindistan'dan gelen baharat yolu, Çin'den başlayıp Anadolu'ya kadar devam eden İpek Yolu ve diğer önemli Ön Asya ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı İran (Persia), tarih boyunca Ön Asya dünyasının siyasi, etnik ve medeni yapısının oluşmasında çok önemli bir pay sahibi olmuştur.

Antik Pers tarihi hakkında başta Assur belgeleri olmak üzere, Babilce, Elamca, Mısırca ve Aramca olmak üzere antik Yunan yazarlar Herodotos Strabon, Ksenophon, Thukydides, Ktesias, Aiskhylos vb yazarlar da bilgi sunarlar. Tabi bu kaynaklardan başka Eski Pers başkentleri Persepolis, Susa, Ekbatana gibi yerlerdeki Pers kral kabartmaları ve rölyefleri, yazılı vesikalar ve kral vasiyetnameleri de önemli bilgiler verirler.²

M.Ö. V ve IV Binyıldan itibaren ortak bir anavatandan dünyaya yayılan Hin-Avrupalı kavmin önemli bir kısmını oluşturan Parsalar, Parsualar (Persler), ilk olarak Pasargad Kavminin Akamenid (Ahemeniş, Akamenit) kabilesi olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. M.Ö. 10.yüzyıla ait Asur belgeleri,

"Parsualar" adı ile anılan Aryan kabile ve aşiretlerinin Urmiye Gölü batısına yerleşmiş olduklarını ve Asurlular'a tabi olduklarını³ bildirilmektedir.⁴

Persler, M.Ö. 800'lü yıllardan itibaren tarihinden Assur ve Ön Turanlıların ve bölgedeki diğer aşiretlerin zorlamasıyla Zağros Dağları vadisi vasıtasıyla, Elamın merkezi olan Susa'nın kuzeydoğusundaki Anşan bölgesine gelmişlerdir. Pers İmparatorluğunun merkezi, İran'ın güneybatısında, eski Elam

M.Ö. V ve IV Binyıldan itibaren ortak bir anavatandan dünyaya yayılan Hin-Avrupalı kavmin önemli bir kısmını oluşturan Parsalar, Parsualar (Persler), ilk olarak Pasargad Kavminin Akamenid (Ahemeniş, Akamenit) kabilesi olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. M.Ö. 10.yüzyıla ait Asur belgeleri, "Parsualar" adı ile anılan Aryan kabile ve aşiretlerinin Urmiye Gölü batısına yerleşmiş olduklarını ve Asurlular'a tabi olduklarını bildirilmektedir.

Herodotos'ta bu durum şöyle anlatılır; "Kyaxares (Kyaksares) bunları geri istedi ama Alyattes vermedi. Bu yüzden Lidyalılarla Medler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı, sık sık Medler Lidyalıları dövdüler, sık sık da onlar tarafından dövüldüler. Hele bir seferinde bir gece savaşına tutuştular; savaş denk koşullar altında sürüyordu ki, altıncı yılda, bir çarpışma sırasında ve ortalığın en çok karışmış olduğu bir anda gündüz, birden yerini karanlığa bıraktı. Lidyalılar ve Medler gün ortasında gece olduğunu görünce; çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar."

devletinin ve Media'nın güneyindeki günümüzde Fars adı verilen bölge idi. Eski yurtlarının hatırasını unutmamak için de yeni yurda Parşamaş veya Parşumaş adını vermişlerdir. Antik yazarlar, Parşamaşlar'ın büyük kısmının köy ve kasabalarda yaşadıklarını tarımla uğraştıklarını, bazı boyların ise hayvancılıkla uğraştıklarını ve göçebe bir hayat biçimi sürdürdüklerini kaydetmektedirler.

M. Ö. 9 Yüzyıldan başlayarak bugünkü İran coğrafyasında etkin bir halde ortaya çıkan Persler M. Ö. 559 yılında tahta çıkan Kyros'un önderliğinde M.Ö. 553 ya da 550 de Medler'i yenerek, Anadolu, Orta Asya ve Balkanlar ile doğacak siyasi, askeri ve kültürel gelişmeleri başlatmış oldular.⁵ Dolayısıyla makalemizin ana konusunu oluşturan Pers-Anadolu ilişkisini açıklarken siyasi-askeri ilişkiler, ekonomik ve sosyal ilişkileri göz önünde tutarak konuyu irdelemeye çalışacağız. Çünkü Alp Himalaya iklim ve yer şekillerinin doğal bir uzantısı olan İran ve Anadolu, tarih boyunca ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal anlamda içi içe geçmiş girift ilişkilerin odak merkezini oluşturmuştur.

Askeri ve Siyasi İlişkiler

M. Ö. VI. Yüzyılın başlarında İç Batı Anadolu'da Lidya kralı Alyattes'in Orta Anadolu topraklarına kadar yayıldığı görülmektedir. Bu sırada İran'da Medler, Kyaksares liderliğinde siyasi ve askeri açıdan oldukça iyi bir duruma gelmişlerdir. Nihayet iyice kuvvetlenen Kyaksares, Assur'u bertaraf etmiş ve bu durum Pers yayılımının Anadolu'ya kadar uzanmasına zemin hazırlamıştır. Persler, bir müddet sonra, Kapadokya bölgesine ilerlemişler ve sınırlarını Halys (Kızıl) Irmağına kadar genişletmişlerdir.⁶

Herodotos'ta bu durum şöyle anlatılır; "Kyaxares (Kyaksares) bunları geri istedi ama Alyattes vermedi. Bu yüzden Lidyalılarla Medler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı, sık sık Medler Lidyalıları dövdüler,

sık sık da onlar tarafından dövüldüler. Hele bir seferinde bir gece savaşına tutuştular; savaş denk koşullar altında sürüyordu ki, altıncı yılda, bir çarpışma sırasında ve ortalığın en çok karışmış olduğu bir anda gündüz, birden yerini karanlığa bıraktı. Lidyalılar ve Medler gün ortasında gece olduğunu görünce; çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar.”

M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde gerçekleşen bu savaş, aniden güneş tutulmasının ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. Herodotos'un bildirdiğine göre, Miletoslu ünlü filozof Thales, güneş tutulmasının bu tarihte olacağını önceden tahmin etmiştir. Düşmanlığın bitmesi üzerine Kyaksares, Lidya kralı Alyattes ile barış yapmıştır. Bu antlaşma üzerine Kızılırmak, Lidya ve Med imparatorlukları arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Bu savaş, Anadolu'da M. Ö. VII. Yüzyılda yavaş yavaş başlamış olan Anadolu-Pers siyasi ilişkileri başlatmış olmakla birlikte, aynı zamanda Anadolu'daki Pers egemenliğinin de başlangıç tarihini oluşturur. M. Ö. VI. yüzyılın ortalarında Lidya kralı Kroisos, İonia, Aiolis, Karia, Bibi batı Anadolu birer birer ele geçirmiş olmakla birlikte, büyüyen Pers İmparatorluğu'nun kendisini tehdit etmesine karşılık Mısır ve Babil ile olan ilişkilerini de kuvvetlendirmiştir.⁷

Lidya kralı Kroisos, yaklaşan Pers tehlikesine karşı önceden hazırlıklarını tamamlamış, Anadolu'nun hem ticaret merkezlerini elinde tutmak hem de denizlerdeki üstünlüğünü sağlam temeller üzerine inşa etmek için M.Ö. 547 tarihinin sonbaharında Kapadokya'ya doğru ilerleyerek Halys Irmağı'nı (Herodotos)'a göre Miletoslu bilgin Thales'in yardımıyla geçmiştir.

Bölgenin en korunaklı yeri olan Pteria (Yozgat/Kerkenez Dağı) önünde kamp kuran Kroisos, burada yaşayan halkı göçe zorlayarak Kyros'u iyice tahrik etmeye çalışmıştır. Durumdan haberdar olan Kyros II ise, geçtiği yerlerdeki halkların lojistik gücünden beslenerek büyük bir orduyla Pteria önlerine geldi. Kyros II'nin

Pteria'ya gelirken kullanmış olduğu bu yol, daha sonra Herodotos tarafından Büyük Kral Yolu olarak tanımlanmıştır.⁸ Kyros II, Lidya kralına karşı ayaklanmaları için İyon kentlerini ve Batı Anadolu'nun diğer halklarını kendisine sadakat sunmaya ve Lidya'ya karşı ayaklanmaya sevk etmiş fakat bunda pek başarılı olamamıştır. Sadece Miletoslular Kyros II'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir. Diğerleri ise Kroisos'a sadakat göstermişlerdir. Pteria önlerinde yapılan savaşta ilk zamanlar iki tarafın birbirine üstünlük sağlayamadığı görülmüştür. Ancak, Kroisos'un ordusu asker sayısı bakımından Perslere göre daha az olduğundan ve kışın yaklaşmasından dolayı Sardes'e geri dönmüştür. Kroisos, Persler'in kendilerini takip edeceği şüphesine kapılmadığı için kendi paralı ordusunu bile terhis etmiştir. Fakat aniden harekete geçen Pers ordusu, M. Ö. 547 yılında Sard'da dayanmıştır. İki ordu arasında meydana gelen savaşı Herodotos'un bildirdiğine göre Persler kazanmış, Lidya kralı Kroisos ise esir alınmıştır. Bu savaştan sonra Batı Anadolu kentleri(İonya,

Karia, Aiolis, Miletos, Magnesia, Lykia, Pedesa vb) başta olmak üzere Küçük Asya tamamen Persler'in kontrolüne girmiştir.

Yukarıda bahsedilen kentlerin Persler'in kontrolüne geçmesi sırasında yer yer direnişler olsa da (Antalya- Muğla da olduğu gibi) Persler 'in gücüne karşı koyamamışlardır. Persler, elde ettikleri yerleri haraca bağlamak ve başlarına birer satrap atamak suretiyle Anadolu'yu yaklaşık 200 yıl ellerinde tutmuşlardır. Kyros II'nin ölümünden sonra Pers tahtına M. Ö. 530 yılında Kambyses geçmiştir. Sıradan bir imparatorluk dönemi geçiren Persler, bu kraldan sonra Darius I'in başa geçmesiyle son derece aktif, dinamik, siyasi ve ekonomik bir yapıya kavuşmuştur.⁹

Darius I, kral olduktan sonra ilk iş olarak Anadolu'da yer yer ortaya çıkan isyanları bastırmayı başarmış, bu arada Büyük Kyros'un intikamını almak üzere İskitya üzerinde sefere çıkmıştır. Karadeniz İskitleri' ne büyük bir darbe vurmak için Anadolu üzerinde yola çıkan Darius I, İstanbul Boğazı'nı Samoslu Mandrosle tarafından inşa edilen köprü ile geçen kral, Trakya içlerine kadar ilerlemiştir. Fakat İskitlerin uygulamış oldukları savaş taktikleri sayesinde pek fazla başarı elde edemeyen Darius I, yıpranan ordusunu fazla riske atmayarak tekrar boğazlar üzerinden Anadolu'ya oradan ise ülkesine geri dönmüştür.¹⁰

Kral Darius I döneminde bir reform çağı yaşayan Persler, ülkelerini idari, askeri ve ekonomi yönünden kolayca yönetebilmek için çeşitli satraplık birimleri oluşturmuşlardır. Bunlardan bugünkü Kapadokya-Nevşehir'i içine alan bölgede Katpatuka satraplığı, İzmir'in doğusu, Manisa'nın büyük bir bölümü ile Kütahya, Uşak, Balıkesir ve Çanakkale'nin bir bölümünü içine alan Çparada Satraplığı, Antalya'nın batı kesimini, Aydın ve Muğla illerini içine alan Yauna satraplığı, Mersin yöresini içine alan Kilikya satraplığı kurulmuştur.

Persler'in Anadolu'da kurdukları satraplıklar ve yapmış oldukları siyasi faaliyetler içinde dikkati çeken unsurlardan bir tanesi de merkezi valilik diyebileceğimiz Satraplık merkezlerini oluşturmaları olmuştur. Özellikle Daskyleion, bu anlamda Persler için özel bir yer edinmiş ve Batı Anadolu'nun adeta idare merkezi olmuştur. Bundan dolayı da hep seçkin kişiler ve önemli valiler tarafından yönetilmiştir.¹¹

Persler'in Anadolu'da hâkimiyet kurduğu önemli bölgelerden birisi de Büyük Kyros'un M.Ö. 546'da Anadolu'yu beş satraplığa ayırarak kurduğu Kapadokya satraplığıdır. Kapadokya satraplığına bağlı olan ve Karadeniz Bölgesinde' ki Pers egemenliğini sağlayan önemli yerleşmelerden birisi ise Oluz Höyüktür. Oluz Höyük Gözlek Köyü'nün 2 km kuzeybatısında, Toklucak (eski Oluz) köyünün ise yaklaşık 5 km doğusunda yer almakta ve Amasya-Çorum karayolunun 3 km güneyinde bulunmaktadır. Höyük, M.Ö. V ve IV. Yüzyıllar arasında Persler'in bu bölgedeki

varlığını kanıtlayan mimari kalıntılar ve arkeolojik bulgular vermesi bakımından çok önemlidir.¹²

Doğu Anadolu'daki Urartu Hâkimiyetine İskitler tarafından son verildikten sonra, M. Ö.VI. yüzyıl başlarında Medler, İskitler'in bu bölgelerdeki bakiyelerini de temizleyerek Doğu Anadolu Bölgesi'nde siyasi birliği sağlamışlardır.¹³ İlk olarak Van ve çevresinde Urartular'ın yıkılmasından sonra Tuşpa 'da hâkimiyet kuran Persler, burayı 13. Satraplık olarak isimlendirmişlerdir.¹⁴ Doğu Anadolu'nun merkezi konumundaki Erzurum'a bağlı Deveboynu volkanik eşiği özellikle Geç Demir Çağı'ndan itibaren İran ve Mezopotamya'dan Anadolu'ya akan kültürlerin ilk uğrak yeri olmuştur. Bu eşik antik kaynaklardaki Abos Dağı ile anılmaktadır. Darius (M.Ö. 522-485) döneminde 10. (Media) ve 13. (Armenia) satraplıklarının, Kserkses (M.Ö. 485-465) ve Artaksarkses (M.Ö. 464-425) dönemlerinde ise 19. (Batı Armenia) ve 18. (Doğu Armenia) satraplıklarının sınırlarının Deveboynu eşiği tarafından ayrıldığı bilinmektedir.

Deveboynu sırtının hemen kuzeyindeki Kargapazarı dağlarından doğan, doğuya akan Aras ile batıya akan Karasu nehirleri, bu coğrafyanın tarihi boyunca kendine has sosyo-ekonomik yapılanmasında önemli roller oynamışlardır. Karasu Havzası içinde yer alan Diauehi bölgesi Urartu Kralı Menua'nın oğlu I.Argiştî zamanında Erzurum Yazılıtaş Yazıtında "Geçit Ülkesi" olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Deveboynu'nun doğusunda yer alan Pasinler Ovası ve Aras vadileri ile bölge, daha çok Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'nın kültürel etkilerine açık bir halde günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde İran'dan gelen kara ve ticaret yolları Iğdır ve Ağrı'dan sonra Aras Vadileri yoluyla Horasan-Pasinler ve Erzurum'a ulaşmaktadır. Darius döneminin 10. satraplığının Med satraplığı olması bu bölgenin İran ve Anadolu için ne kadar önemli olduğu gerçeğini vurgulamaktadır.¹⁶

Kimmer-İskitler'in güneybatıya yayılmalarından sonra ortadan kalkan Urartular'dan itibaren bölge "Karanlık Çağ" diye nitelendirilen bir döneme girmiştir. Yazılı ve arkeolojik kaynakların yetersiz olduğu bu dönemden sonra Kyakseres 'in (M. Ö. (633-584)önderliğinde yeniden yapılanan Medler, Doğu Anadolu'yu tehdit etmeye başlamışlardır. Ancak bu zor coğrafyada tam hâkimiyet kuramayan Medler'den sonra, Darius (M.Ö. 522-485) döneminde Pers hâkimiyeti kendini hissettirmeye başlamıştır.¹⁷

Erzincan-Altuntepe, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Akamenid-Pers dönemine ait önemli arkeolojik veriler sunmuştur. Bölgenin tarihi coğrafyası daha çok Herodot ve Ksenophon'daki bilgilere dayanmaktadır. Erzurum ve Pasinler arasındaki Deveboynu eşiğinin antik Abos Dağı ile bir tutulmasına dayanılarak, Darius (M.Ö. 522-485) döneminde 10. (Media) ve 13. (Armenia) satraplıkların, Kserkses (M.Ö. 485-465) ve Artaksarkses (M.Ö. 464-425) dönemlerinde ise 19. (Batı Armenia) ve

18. (Doğu Armenia) satraplıkların sınırlarının Deveboynu eşiği tarafından ayrıldığı kabul edilmektedir. Diğer taraftan, 19. satraplığın merkezinin ise Altın-tepe olduğu ileri sürülmektedir.¹⁸ Mimari ve seramik buluntularıyla Akamenid-Pers varlığını ortaya koyan Erzincan-Altın-tepe ve antik kaynaklarda Darius döneminde Med satraplığı olan 10 satraplığın Pasinler'in doğusuna lokalize edilmesi, Erzurum ve çevresindeki Akamenid-Pers varlığını kanıtlayan önemli verilerdir.

Karasu ve Aras vadileri yoluyla doğudan batıya uzanan yol güzergâhının antik kaynaklarda geçen Med Yolu ve Kral Yolu'nun doğu yakası olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşün dayanağı, 1999 yılında Pasinler yüzey araştırmasında tespit edilen taş döşeli antik yoldur. Buna bağlı olarak, Ksenophon'un dönüş yolu için de, güneyden gelen ordunun Akveren Geçidi vasıtasıyla Pasinler Ovası'na indiği ve Deveboynu Geçidi'nden geçerek batıya doğru ilerlediği görüşü önem kazanmıştır.¹⁹

Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde fazla bir kalıcılık göstermeyen Persler daha çok Orta Anadolu- Karadeniz Bölgesi- Akdeniz Bölgesi ve Trakya'da faaliyet göstermişlerdir. Bunun sebebi Doğu Anadolu'nun dağlık yapısının hâkimiyet kurmadaki zorlukları, konar-göçer halkların itaat altına alınabilmesinin zorluğu(İskit-Kimmer vb.) ve ekonomik maliyetlerin fazlalığı olarak gösterilebilir. Buna nazaran Anadolu'daki Karaburun, Kızılbel, Tatarlı, Doğu Anadolu'daki Fırat Vadisi'nde Hacnebi, Tilbes Höyük, Lidar Höyük, Persler'in Anadolu'daki siyasi ve kültürel varlıklarının ortaya çıkmasını sağlayan ve arkeolojik malzeme veren önemli merkezlerdir.

Persler'in Anadolu'daki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı Batı Anadolu Bölgesi ve bu yöredeki önemli kentler, Sard, İonya, Miletos, Karya, Liykia, Efes vb. zaman zaman Pers hâkimiyetini kabul etmeyip Yunan kuvvetleri ile işbirliği yaparak Persler'in bölgeyi tamamen ele geçirmelerine izin vermemeye çalışmışlardır. Bu yüzden Pers İmparatorluğunu Anadolu'daki hâkimiyetleri boyunca en çok uğraştıran konu, satrap isyanları olmuştur.

M. Ö. 492 yılından itibaren merkezi Batı Anadolu'da başlayan ve M.Ö. 401 yılında genç Kyros'un Batı Anadolu'ya gelişine kadar olan sürede birçok satrap isyanı ile uğraşan Persler, Peloponnesos savaşları boyunca da hem Anadolu'daki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeyi hem de Yunanistan'a ağır bir yenilgi vermeyi istemiş ancak başta Batı Anadolu kentlerinin direnci ve Yunan kentlerinin mukavemeti buna engel olmuştur.²⁰ Ancak Atine ve Sparta'nın kendi aralarındaki sonu gelmez savaşların devam etmesi nispeten Batı Anadolu'da Persler'in işini kolaylaştırıyordu.

Darius II.'nin oğlu olan Genç Kyros, daha babası ölmeden kardeşi Arteksektes

II ile taht mücadelesine girişmeye başlamıştı. İki kardeş arsında amansız bir mücadele başlamış her iki taraf da kendisine Anadolu'daki en sadık komutanlar ve birliklerden oluşan kuvvetlerle Babil'in 70 km. kadar kuzeyindeki Kunaksa'da karşı karşıya geldiler (M.Ö. 401). Frigya ve Kapadokya satraplıklarından gelen askerlerle iyice güçlenen Genç Kyros, savaşı kazanmış, ancak Kyros'un ölümü üzerine ordu dağılmıştır. Geri kalan ordu ise Ksenophon'un yardımıyla Batı Anadolu'ya oradan Yunanistan'a götürülmüştür.²¹

Yukarıda, Persleri Anadolu'da en çok uğraştıran unsurun satrapların isyanları ve Batı Anadolu kentlerinin, Persler'e karşı gösterdikleri direnc olduğundan bahsetmiştir. Bu anlamda Kunaksa Savaşı'ndan sonra Anadolu'da satrap isyanları ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Satrap isyanlarından antik yazarlardan Diodoros dışında kimse pek fazla bahsetmez. Kısa süre içinde örgütlenen Batı Anadolu kentleri, ayaklanmaya başlamışlar ve Anadolu böylece çok karışık bir döneme girmiştir.(M.Ö. 366-360).²² Çok kısa süre içerisinde başlayan satrap ayaklanmalarına dışardan da destek geldiğinden dolayı Persler çok zor durumlarla karşı karşıya kalmışlardı. İsyancıları en çok destekleyenler ise Mısır ve Atina satraplıkları halkı idi. Persler'e karşı olan İsyancılar öyle bir hal almıştı ki, Batı Anadolu, Yunanistan ve Küçük Asya'nın tamamında neredeyse isyancılar her tarafı sarmış, yönetimden memnun olmayan herkes bu isyanlara katılır olmuştu. 6 yıllık bir süre içinde Anadolu her yönden çöküşe uğramış, mimari ve ekonomik yönden büyük bir kaos dönemi geçirmiştir. Batı Anadolu'nun mamur kentleri bu isyancılar sırasında çok büyük yangınlar geçirmiş adeta yıkıma uğramışlardır. Tabi bu durum Persler'in Anadolu'daki hâkimiyetine büyük bir darbe vurmuş, yavaş yavaş Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki varlığı son bulmaya başlamıştır.

M.Ö. 358 Yılında Mısır isyanlarını bastırmada zorlanan ve büyük kayıplar veren Persler, Batı Anadolu'nun satraplık merkezi olan Daskyleion satraplığının da isyanı ve Atina'nın desteğiyle iyice yıpranmış ve bozguna uğramaya başlamıştır. Bu isyanlara daha sonra Kıbrıs, Fenike ve Kilikya'nın da katılması ile Persler'in çöküş süreci hızlanmaya başlamıştır.

M.Ö. 338 yılında IV. Artekserkses'in öldürülmesinden sonra yerine Darius III. başa geçmiştir. Bu arada M.Ö. 337 yılına Yunanistan'daki şehir savaşlarına son veren Philippos II, "Korinthos Birliği'ni sağlamış bulunuyordu. Yunan ve Batı Anadolu kentlerinin de desteğini alan, Philippos ve oğlu İskender, Küçük Asya'dan Persler'i atmak için harekete geçmiştir.²³

M.Ö. 334 yılında Büyük İskender, Çanakkale Boğazı'nı geçerek Anadolu'ya girer. Zaten Batı Anadolu'daki Yunan Paralı askerleri o bölgelerin güvenliğini sağladıkları için İskender açısından pek problem yoktu. Büyük İskender ile Persler arasındaki ilk savaş Daskyleion'un 90 km. batısındaki bugünkü Çanakkale Biga

İlçesi'nde yapılan Granikos Savaşı'dır. Bu savaş ile Büyük İskender büyük bir zafer kazanarak Anadolu'daki Pers hâkimiyetine son verir. İskender, böylece sonradan "Hellenizm Medeniyeti" olarak adlandırılacak olan Doğu ile Batı'nın ilk buluşmasını sağlayan dönemi başlatmış oldu.²⁴

Sosyo-Ekonomik İlişkiler

Pers İmparatorluğu'nun önemli bir yönetim mekanizması olan satraplık sistemi, aynı zamanda Persler'in askeri ve ekonomik açıdan da örgütlenmesinin önemli bir parçasıydı. Satraplık sisteminin tam olarak ne olduğu ve neyi yansıttığı konusunda başta antik kaynakla olmak üzere bazı düşünce farklılıklar olmasına rağmen, bu sistemim eyaletleri yöneten birer valilik olduğu ve başlarında valilerin olduğu kabul edilmektedir. Anadolu'yu fetheden Persler, bu coğrafyada kendilerini askeri, idari ve ekonomik yönden rahatlatacak bir satraplık sistemi kurmayı başarmışlardır.

Pers satraplık sistemi aslında, ele geçirdikleri bölgenin şartlarını dikkate almak, bu bölgelere seçkin Pers asıllı vali atamak ve bürokrasi işlerini yürütmek için elit insanları buralara yönlendirmek suretiyle oluşturmuş oldukları bir sistemdir. Satraplıkların görevi; Eyaletlerden vergileri toplamak, askeri seferler için orduyu beslemek, isyanları bastırmak için garnizonlar inşa etmek, toplanan vergileri satraplıkta depoladıktan sonra merkeze göndermek ve hepsinden önemlisi bu satraplıkları idare etmektir.

Anadolu'daki en önemli satraplıklardan bir tanesi ve belki de en önemlisi Daskyleion satraplığı idi. Marmara Denizi'nin güneyinde yar alan bu satraplığı yönetmek için Persepolis'ten özel insanlar getirilirdi. Hem ekonomik hem de askeri ve siyasi manada çok büyük bir öneme sahip olan Daskyleion'da satrapın ve Pers kralının rahat emesi için muhteşem saraylar ve binalar yapıldığı bilinmektedir. Daskyleion'da ortaya çıkarılan "bullalar", buranı Pers Satraplık merkezi olduğu fikrini doğrulamaktadır.²⁵ Ksenophon Daskyleion satrapının sarayı hakkında dikkat çelici bilgiler sunmaktadır;

"...Pharnabazos'un sarayı Daskyleion'daydı. Çevresinde bol erzak istiflenmiş çok sayıda köy ve etrafı çevrili parklarda ve kırlarda beslenen çok güzel yaban hayvanları vardı. Sarayın önünden çeşitli balıklarla dolu bir ırmak akardı ve ayrıca yakalamayı bilenler için envai çeşit kuş bulunurdu..."

Persepolis'ten gelen kral emirleri ve gizli yazışmalar, satraplıkta saklanır ve bunun için özel arşivler oluşturulurdu. Halktan toplanan hazineler ve diğer kıymetli eşyalar satraplıkta çok iyi muhafaza edilirdi.

M. Ö 546'da Sard'ın ele geçirilmesinden sonra Batı Anadolu iki satraplıktan yönetilmeye başlanmıştır. Sardeis(Sparta) satraplığı, İonia, Aiolis ve Karia'yı içine alan büyük bir satraplıktır. Daskyleion ise, Aiolis'in kuzeyi, Mysia, Troas, ve batı Phrygia topraklarını kapsayan bir yönetim merkezidir.²⁶ Darius'un Bisutun kitabesinde 23 satraplıktan bahsedilir. Bu kaynakta ve birçok yazılı kaynakta 7. ve 8. sırada Sardeis (Sparda) ve Daskyleion satraplığından bahsedilmesi, bu eyaletlerin Pers İmparatorluğu için ne kadar önemli olduğu anlaşılır.²⁷

Persler'in Anadolu'yu iki yüzyıl yönetmelerinde askeri ve idari sistemlerdeki başarılarının yanında, vergi, toprak yönetimi ve ekonomi alanındaki icraatları da çok önemli olmuştur. Özellikle Pers yazıtları ve Herodot'un verdiği bilgiler, Persler'in sistemli bir şekilde ekonomi politikası uyguladıklarını göstermektedir.

Persler'in Anadolu'da uygulamış oldukları vergi sistemini Herodot ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Vergileri "(phoros)" ve "dora (hediye) olarak ikiye ayıran Herodot, genellikle vergilerin satraplıklardan toplandığını, dora'ların ise yabancı sömürgelerden elde edildiğini ifade etmektedir. Bunun yanında at, buğday, altın tozu, erkek nüfus, kız çocuğu, ağaç, fildişi vb. armağanlar da bu vergi ve armağan sistemine tabidir. Ayrıca Persepolis kabartmalarında Pers kralına sunulan armağanlar detaylı ve şatafatlı bir şekilde resmedilmiştir.

Herodot, Batı Anadolu'daki vergi bölgelerini şu şekilde ifade etmiştir;

- 1) İonialılar, Magnesialılar, Aiolisliler, Karialılar, Lykialılar, Miliyalılar ve Pamphyliyalılar 400 talent
- 2) Mysialar, Lydialılar, Lasonialılar, Kabaliahılar ve Hytennialılar 500 talent
- 3) Phrygialılar, Trakyalılar, Paphlagonialılar, Mariadynler ve Suriyeliler 360 talent,
- 4) Kilikialılar ise 360 beyaz at ve 500 talent gümüş ödemekle yükümlüydüler.²⁸

Pers İmparatorluğu'na satraplıklar, arazi sahipleri ve köylerin yanı sıra tapınaklar da vergi ödemekteydiler. Ancak bu tapınak vergileri ile Anadolu'daki kayıtlar yok denecek kadar azdır. Fakat imparatorluğun diğer bölgelerindeki tapınak kayıtlarından bu tapınakların da vergi ödediği anlaşılmaktadır.

M.Ö. 547-546 yılında Persler, Lidya krallığının başkenti Sardes'i ele geçirince onların daha önce kullanmış oldukları altın para basma ve sikke işine ağırlık vermişlerdir. Darius'un reformcu kişiliği sayesinde Persler Lidya sikkelerini altın ve gümüşten kendi adlarına para bastırıp, bu şekilde vergi toplama yoluna gitmişlerdir.

Dini inanç bakımından Ahura-Mazda inancına dayanan Persler, Anadolu'ya geldikten sonra, yerel inançlara ve tapınaklara çok fazla dokunmamışlardır. Sosyal hayata ve dini inançlara karşı saygılı ve hoşgörülü olan Persler, Anadolu'da iki yüzyıldan fazla hâkimiyet sürmelerini, sürdürdükleri bu tolerans politikasına borçludurlar. Kyrus döneminde olduğu gibi yerel insanların tapınaklarını inşa hususunda bile devlet yardımı yapan Persler, Yunan tanrıları için de kurban kesip sunularda bulunmuşlardır. Ancak isyan eden insanların tapınakları da yerle bir edilirdi. Mesela Didyma'daki Apollon tapınağı buna örnek gösterilebilir.

Böylece Pers yayılmacılığı ve ekonomisi çok daha sistematik bir hâle gelmiş ve Batı Anadolu'da iki ayrı darphane bile kurulmuştur.

Persler, ele geçirdikleri bölgelerde tarım ve üretim açısından çok köklü reformlara girişmemişlerdir. Daha çok elde ettikleri vergi, haraç ve armağanlar ile ayakta kalan Persler, tarımsal üretimi yerel yöntemlerle yerleşik çiftçilerle sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu üretim kaynakları üzerinde imparatorluğun sıkı denetimi olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte, Kral, kraliyet ailesi, Pers soyluları ve saraylılar ülkenin dört bir yanındaki geniş arazilerin mülkiyetini ellerinde bulunduruyorlardı²⁹ Kısaca Anadolu'daki Pers hâkimiyeti, satraplıkların gelirlerine, vergilere, armağanlara ve Anadolu'daki yerel halkın sağlamış olduğu ucuz işgücüne dayanıyordu.

Dini inanç bakımından Ahura-Mazda inancına dayanan Persler, Anadolu'ya geldikten sonra, yerel inançlara ve tapınaklara çok fazla dokunmamışlardır. Sosyal hayata ve dini inançlara karşı saygılı ve hoşgörülü olan Persler, Anadolu'da iki yüzyıldan fazla hâkimiyet sürmelerini, sürdürdükleri bu tolerans politikasına borçludurlar. Kyrus döneminde olduğu gibi yerel insanların tapınaklarını inşa hususunda bile devlet yardımı yapan Persler, Yunan tanrıları için de kurban kesip sunularda bulunmuşlardır. Ancak isyan eden insanların tapınakları da yerle bir edilirdi. Mesela Didyma'daki Apollon tapınağı buna örnek gösterilebilir.

Persler, Anadolu'da dini-sosyal ve ekonomik bakımdan çok liberal uygulamalarda bulunmuşlardır. Yerel halkın hiçbir şeyine dokunmayan Persler, yerel dillerin yaşamasına izin verirken, bürokrasi ve devlet işlerinde Aramice 'ye ağırlık vermişler ve bu dilin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Nitekim Pers ekonomisinin Anadolu'da ya hükmetmesi ancak bu oligarşik bürokrasi ile mümkün olabilmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu coğrafyasının üç tarafının denizlerle çevrili oluşu, Fırat, Dicle, Kızılırmak, Yeşilirmak, Gediz ve Menderes gibi ırmakların varlığı ile sulanan bereketli topraklar, maden yataklarının bolluğu ve bunların bileşkesi olan tüm bölgesel yolların Anadolu'da kesişmesi Persleri buraya çeken önemli stratejik faktörler olmuştur.

Perslerin Lydia Krallığına son vermeleri ile başlayan ve yaklaşık iki yüz yıl kadar süren egemenliği boyunca başta Batı Anadolu olmak üzere Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin güneyi pek çok açıdan değişime uğramıştır. Lydia'dan sonra tüm Anadolu'yu egemenliği altına alan Persler, Büyük İskender ile giriştikleri Granikos Savaşı'na kadar yaklaşık iki yüz yıl boyunca Batı Anadolu'yu kontrolleri altında tutmayı başarmışlardır. M.Ö. VI. ve IV. yüzyıllar arasında yazılı kaynakların yanı sıra diğer en somut kanıtların Anadolu'da Lidya (Lydia), Likya (Lykia), Frigya (Phrygia), Büyük Frigya (Phrygia), Kilikya (Kilikia/Cilicia) ve Urartu coğrafyasında yer alan kaya mezarları, tümülüsler, tapınaklar ve duvar resimleri ile buralardan ele geçen mezar eşyaları, kabartmalar, silindir mühürler, sikkeler vb. maddi kültür kalıntılarının özellikle tasvir ve bezemelerinde Anadolu ile Pers İmparatorluğu arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin yansımalarını görmek mümkündür.

Persler, Anadolu'da yayılma politikası izlerken farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinden Anadolu'ya girerken doğal yolları, bölgelerin coğrafi, hidrografik ve topografik özelliklerini göz önünde bulundurmuşlardır. Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde fazla bir kalıcılık göstermeyen Persler daha çok Orta Anadolu- Karadeniz Bölgesi- Akdeniz Bölgesi ve Trakya'da faaliyet göstermişlerdir. Bunun sebebi Doğu Anadolu'nun dağlık yapısının hâkimiyet kurmadaki zorlukları,

Persler, Anadolu'da yayılma politikası izlerken farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinden Anadolu'ya girerken doğal yolları, bölgelerin coğrafi, hidrografik ve topografik özelliklerini göz önünde bulundurmuşlardır. Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde fazla bir kalıcılık göstermeyen Persler daha çok Orta Anadolu- Karadeniz Bölgesi- Akdeniz Bölgesi ve Trakya'da faaliyet göstermişlerdir. Bunun sebebi Doğu Anadolu'nun dağlık yapısının hâkimiyet kurmadaki zorlukları, konar-göçer halkların itaat altına alınabilmesinin zorluğu (İskit-Kimmer vb.) ve ekonomik maliyetlerin fazlalığı olarak gösterilebilir. Buna nazaran Anadolu'daki Karaburun, Kızılbel, Tatarlı, Doğu Anadolu'daki Fırat Vadisi'nde Hacınebi, Tilbes Höyük, Lidar Höyük, Erzincan Altıntepe, Persler'in Anadolu'daki siyasi ve kültürel varlıklarının ortaya çıkmasını sağlayan ve arkeolojik malzeme veren önemli merkezlerdir.

Persler özellikle Anadolu'da kendilerini denize ulaştırarak, verimli ticaret ağlarına sahip bölgelerde hakimiyet kurmak için çeşitli yönetim ve idari mekanizmalar geliştirmişlerdir. (satraplıkvergi sistemi vb). Belki de Persler'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan kısmen soyutlayıp tamamen batıya doğru yönelten şey budur. Bunda doğuda onları zorlayacak ekonomik yönden güçlü bir devletin olmayışı etkili olmuştur. Nitekim Doğudaki Akamenid-Pers mimari ve antik kalıntıları batıya kıyasla son derece azdır. Doğal olarak İran-Turan platosunun bir uzantısı olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, onları cezbetmiyordu.

konar-göçer halkların itaat altına alınabilmesinin zorluğu (İskit-Kimmer vb.) ve ekonomik maliyetlerin fazlalığı olarak gösterilebilir. Buna nazaran Anadolu'daki Karaburun, Kızılbel, Tatarlı, Doğu Anadolu'daki Fırat Vadisi'nde Hacinebi, Tilbes Höyük, Lidar Höyük, ErzincanAltın-tepe, Persler'in Anadolu'daki siyasi ve kültürel varlıklarının ortaya çıkmasını sağlayan ve arkeolojik malzeme veren önemli merkezlerdir.

Persler özellikle Anadolu'da kendilerini denize ulaştırarak, verimli ticaret ağlarına sahip bölgelerde hakimiyet kurmak için çeşitli yönetim ve idari mekanizmalar geliştirmişlerdir.(satraplıkvergi sistemi vb). Belki de Persler'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan kısmen soyutlayıp tamamen batıya doğru yönelten şey budur. Bunda doğuda onları zorlayacak ekonomik yönden güçlü bir devletin olmayışı etkili olmuştur. Nitekim Doğudaki Akamenid-Pers mimari ve antik kalıntıları batıya kıyasla son derece azdır. Doğal olarak İran-Turan platosunun bir uzantısı olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, onları cezbetmiyordu. Pers yayılmacılığının Anadolu'da dayandığı son nokta ve hâkimiyetini tesir ettiği yer Batı Anadolu kentleri idi. Ekonomik ve sosyal yönden çok zengin olan deniz kıyısı kentleri, Persler'in bu bölgeleri fethetmesiyle beraber zorlu bir değişime uğramıştır.

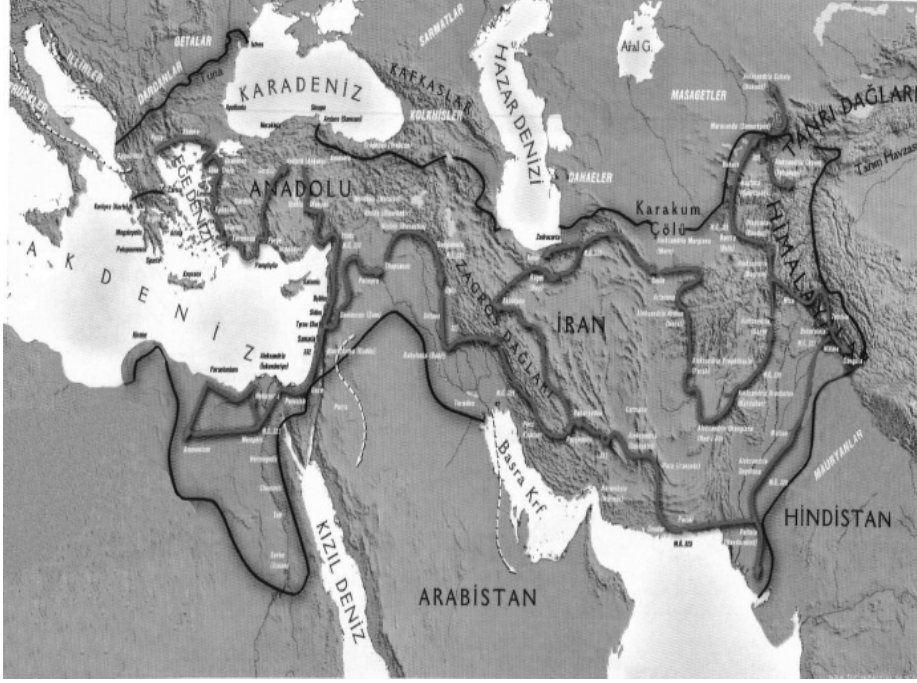
Persler'in Mezopotamya'dan başlatıp Sardeis'e kadar kurdukları hâkimiyette en büyük paylardan biri Kral Yolu'na aitti. "Kral Yolu" Küçük Asya Mezopotamya boyunca Susa'(Eski Elam'ın başkenti)dan Efes'e (Sard)'a kadar ulaşan ve klasik belgelerce doğrulanan bir imparatorluk yoludur. Persler, bu yollarda kurdukları posta teşkilatları, satraplıklar ve konaklama tesisleri ile Yunan dünyasına karşı iki yüzyılı aşkın bir süre ayakta kalabilmişlerdir.

Persler'in Anadolu'ya gelişinden önce ticaret bakımından çok iyi durumda olan Batı Anadolu kentleri, Pers hâkimiyeti altına girdikten sonra Karadeniz ve Akdeniz'de ticari bakımdan zayıflamaya başlamıştır. Pers işgalinden önce ticarete Atina gibi önemli bir merkezlerle yarışan Batı Anadolu kentlerinin ticaretten aldıkları pay düşmüştür. Dolayısıyla Batı Anadolu kentleri, Pers-Yunan Savaşları ve arkasından gelen satrap isyanları sebebiyle, eski ihtişamını yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.

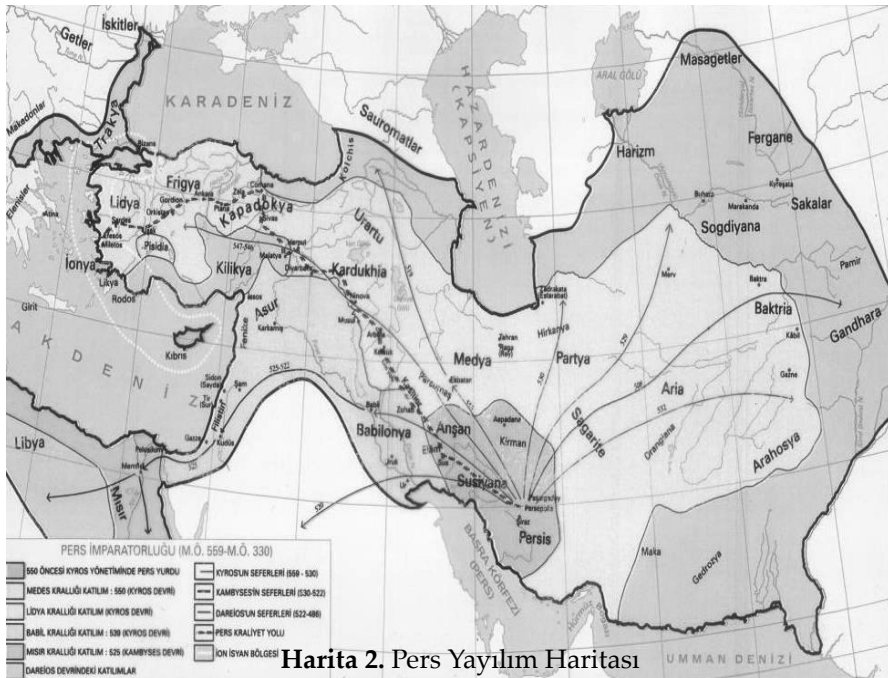
Ancak şurası unutulmamalıdır ki başta Batı Anadolu kentleri olmak üzere Daskyleion, Sardeis vb. satraplıklarda yaşayan Anadolu'nun yerli halkları, kendilerine her ne kadar hoşgörülü davranan bir Pers İmparatorluğu ile karşı karşıya kalsalar dahi, onların kendine has bir kültürel kimyaları vardı. Ekonomide özgürlükçü ve liberal, dinde çok tanrılı ve imgesel sosyal iletkenlikte sınır tanımayan bu yapı, Persler'i, bu coğrafyada Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu kadar özümsemedi. Nitekim Pers-Yunan Savaşları, başta Batı Anadolu kentleri olmak üzere tüm Anadolu'yu yıkıntılar ve yangınlar içinde bırakmıştır. Her ne kadar Büyük İskender'in M.Ö. 333'te İssos Savaşı'nda Persler'i mağlup etmesi ve Anadolu'dan atmasına rağmen, Anadolu kentleri bir daha eski gücüne kavuşamadı.

Bununla birlikte, Persler'in Anadolu'ya girmeleri, doğu batı ekseninde orduların, dinlerin ve kültürlerin buluşmasını ve kaynaşmasını sağlamıştır. Doğudaki yerleşik kültürün ilk büyük temsilcisi olan Persler, Batı'nın yerleşik düzendeki kentleri ile bütünleşme sürecine girmiştir. Mimaride ve sanatta Persler ile Anadolu uygarlıkları arasında ortaya çıkan ilişki, Anadolu'nun var olan mimari kültürüne yeni bir ufuk açmış ve onu zenginleştirmiştir. Bu idari ve sosyo-kültürel entegrasyon süreci, ileride

Büyük İskender'in kuracağı *Helenizm Medeniyeti'* ne bir temel teşkil etmiştir.

Harita 1. Pers Ordu Yolları

Harita 2. Pers Yayılım Haritası

- 1 ATALAY, (2011), s.29 vdd.; Wiesehöfer; 2003, 21 vdd; A. Ceylan başkanlığında zaman zaman İran'da yaptığımız yüzey araştırmalarında Urmiye Gölü ve çevresine araştırma fırsatı bulduk. Küresel iklimin meydana getirdiği kuraklık ve çevresel şartların da kötüleşmesiyle beraber göl, bugün neredeyse kurumuştur. Gölün kurumasına etki eden faktörler hakkında detaylı bilgi için bk; Maden, 2013, s,98 vdd:
- 2 CALLİERİ, (2012), 54 vd.; Bottero-Steve, 2010, 14 vd: A. Ceylan başkanlığında İran'da yaptığımız araştırmalarda Antik İran uygarlığına İran toplumunun bakış açısını yakalama fırsatı elde ettik. İran toplumu tarafından çok önemsenen bu başkentler Antik Pers dünyasının hem idari hem de kültürel merkezleri idiler. Nitekim İran tolu mu tarafından Persepolis, Taht-ı Cemşid veya Nakş-e Rüstem olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Eski Elam'ın başkenti olan Susa(Huzistan) ve Ekbatana'da (Hamedan; İran'da Ekmatan diye adlandırılmaktadırlar) eski ve ortaçağlar boyunca doğu uygarlığının batıya taşınmasında önemli bir rol oynamışlardır. Eski Pers başkentleri ve önemli kentleri hakkında detaylı bilgi için bk, Mieroop, 2006, 334.
- 3 MİEROOP, (2006), 324 vd; Helwing, 2003; 71 vdd; Wiesehöfer, 2003; 19 vdd: İplikçioğlu; 1990, 88. Hint-Avrupalı bir dil ve kültür ailesi olarak tanımlanan bu toplulukların Germen, Latin, Baltık, Slav, Yunan vb dilleri konuşan grupları uzun bir zaman dilimi içerisinde Avrupa'ya yayılmışlar, bugünkü Avrupa'nın dil grubu üyeleri oluşturmuşlardır. Bu toplulukların(Hint-Aryan) bir kısmı da bugünkü Hindistan ve İran platosuna yerleşmişlerdir. Hint-Aryan adı verilen toplulukların bir kısmı da, bazı bilim adamlarına göre M. Ö. 2000-1500 yıllarında Hindistan'ın kuzeyine yönelmişlerdir. Bugünkü İran(Fars-Pers)'ların atası olarak kabul edilen bu topluluklar daha sonra Akhamenit ve Pers olarak adlandırılacak olan imparatorluğun temellerini atmışlardır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Mallory, 2002, s,44 vdd
- 4 CASABONNE, (2007), 20-35; Rollinger, 2007. 8-18.; Rott, 2003, 3 vd; Kuhrt, 2009; 353 vdd.
- 5 MİEROOP, (2006), 326.
- 6 SEVİN, (1992),253 vdd; Brosius, 2006, 1 vdd.
- 7 ROLLİNGER, (2007),18; Dönmez, 2012, 141 vd; Balcer, 1991, 58 vd.
- 8 İlk olarak Herodotos'un bahsetmiş olduğu "Kral Yolu" Küçük Asya Mezopotamya boyunca Susa'(Eski Elam'ın başkenti)dan Efes'e (Sard)'a kadar ulaşan ve klasik belgelerce doğrulanan bir imparatorluk yoludur. Başlangıçta askeri birliklerin, malzemelerin yanı sıra postacıların en kısa süre içinde haber getirmelerine yardımcı olmak amacıyla yapılmış olan yollar, daha sonra şehirlerarası ticaret ve lüks ticaret mallarının taşınması için de kullanılarak uluslararası bir neci transit yolu hâline gelmiştir. Bu kral yolları 110 istasyondan oluşmuş olup, seyahat edenin kolayca yiyecek bulabileceği, atının ihtiyaçlarını görebileceği ve güvenlik bakımından da tercih edilmiş olup, Persler'in Anadolu hâkimiyetlerinde çok önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. 2500 km. olan bu yol, Herodotos'a göre 90 günde aşılabilirdi. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Wiesehöfer, 120 vdd; Mieroop, 2006, 337.
- 9 WIESEHÖFER, (2003), 94 vd; Toteva, 2007, 36 vdd; Mezopotamya Ve Eski Yakındoğu, 1996, 206.; Young 2008, 78 vd; Kuhrt, 2009, 382.
- 10 HERODODOS IV, 124-127; Rice 1958,48 vd.; Durmuş, 1997, 50; Ceylan-Günaşdı, 2013, 113 vd. Herodotos, Darius'un İskitya seferi sırasında Darius'un Tuna'nın ötesinde yaşadıklarından, İskitler'e karşı elçi göndermesinden ve İskitler'in Darius'a verdiği cevabı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk, Herodotos, IV, 131-132 vd. 2011, 109 vd; Foss, 1975, 722 vd; Öncü, 2012, 36 vd.
- 11 BAKIR, (1991), 76 vd; Bakır, 1993, 291; Antik Daskyleion kenti bugün Manyas Kuş Gölünün batısındaki Hisar-tepe üzerinde yer almakla birlikte, Karadeniz, Marmara, Batı Frigya, Trakya ve Boğazların ortasında yer alan çok önemli bir stratejik noktada kurulmuştur. Daskyleion antik kenti hakkında daha fazla bilgi için bk; Akurgal, 1956, Ergili Kazısı; 1957 Ergili Kazısı.
- 12 DÖNMEZ, (2012), 142 vd.; Oluz Höyük, 1997-1999 tarihleri İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr. Şevket Dönmez başkanlığındaki bilimsel bir ekip tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Ş. Dönmez başkanlığında 2007 yılında başlanılan kazılara aralıklarla devam edilmiştir. 2007 yılında Doç. Dr. Ş. Dönmez tarafından başlatılan arkeolojik kazılar sonucunda, ilk belirlemelere göre Oluz Höyük'te 4 ana kültür katı tespit edilmiştir. Oluz Höyükte yapılan araştırmalar, bu bölgenin özellikle Amasya'nın Persler'in Karadeniz bölgelerindeki yayılmalarında önemli bir idari merkezi olduğunu göstermektedir.
- 13 KSENOPHON, 139; Tellioglu, 2005, 243.; Mordmann,1870, 1 vdd; Durmuş, 1993, 63 vdd; Doğu Ana-

dolu Bölgesi'nde M. Ö. VII. yüzyıldan Ksenophon'un Doğu Anadolu Bölgesi'nden geçtiği tarihe kadar (M. Ö. IV. Yüzyıl başları) varlıklarını sürdüren İskitler, bu bölgede etkili olmuşlardır. Ekonomileri hayvancılığa dayandığı için bölgeyi yavaş yavaş terk eden İskitlerin bu durumunu Herodotos, doğrulamakta ve İskitler'in bölgeye tamamen 28 yıl hükmettiklerini yazmaktadır. Bununla birlikte Persler'in yukarıda sıraladığımız sebeplerden dolayı Doğu Anadolu Bölgesi'nde tamamen hakimiyet kuramadıkları görülmüştür.

- 14 TARHAN, (2005),
- 15 KÖNİĞ, (1955), 57; Melikishvili, 1960, 36; Ceylan, 2002a, 14 vd.
- 16 ŞENYURT (2005), 21.
- 17 Burney and Lang 1971: 173.; Tarhan 2005, 117 vdd.
- 18 HERODOT III: 92-93.; Dönmez, 2005; 116 vd.
- 19 ŞENYURT, (2005), 22 vd Kılıç, 2011, 99.
- 20 HERODOTOS, VI, 43, VIII, 132, Balcer, 1995, 201-202
- 21 KSENOFON, I 7; Başarılı komutan Ksenophon, ordusunu Kunaksa'dan başlayıp Doğu Anadolu ve Karadeniz üzerinden Yunanistan'a ulaştırmayı başarmıştır. Ünlü komutan bu savaşı ve daha sonra başlarına gelen olayları teferruatlı bir şekilde *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı kitabında toplamıştır. Özellikle ordusunu geçtiği yerleri, Doğu Anadolu Coğrafyasını, etnik durumunu ve Karadeniz Bölgesini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Ksenophon, olayları kronolojik bir şekilde aktarmayı başarmış ve günümüz bilim adamları için çok değerli bir kaynak eser bırakmıştır.
- 22 Weiskopf 1989, 95-98; Kılıç, 2011, 103 vd; Brosius, 2006, 31 vd.
- 23 DİODOROS XVII, 18
- 24 WIESEHÖFER, (2003) 159 vdd; Brosius, 2006, 30
- 25 İren-Atay, 2012; 70-75; Devletlerarasındaki yazışmalarda kullanılan papirüsler, bu bulla adı verilen mühür baskıları ile kapatılırdı ve açılması zorlaşırdu. Daskyleion'daki bullalar üzerinde, Aramca, Eski Persçe ve Yunanca yazıtlar bulunmaktadır.;
- 26 BROSIUS, (2006) 47 vd; Kuhrt, 2009, 413 vd.
- 27 PETİT, (1990), Herodot, III, 91-92,97.
- 28 HERODOT, III, 90 vd.; Talent Latince: talentum, Antik Yunancadan: τάλαντον "ölçek, tartmak" anlamında kullanılan antik bir Ölçü birimi. Genellikle bir anfora ya da bir ayak küp hacminde su miktarını ifade eder. Bir ayak-küp suyun görece değişkenliği nedeniyle genellikle 27 kg ya da 60 İngiliz pound'una karşılık gelir. Babililer ve Sümerler tarafından kullanılan bir sisteme göre 60 şekel bir mina'ya ve 60 mina ise bir talent'e eşitti. Talent'in mina'ya olan 1:60'lık oranı Antik Yunanistanda, bir Attik talent yaklaşık 26 kg olcak şekilde mevcuttu. Bir Yunan mina'sı değişkenlik göstermekle birlikte yaklaşık 434 ± 3 gram'dı. Yine Romalılar da 100 libra'ya bir talent adını vermişlerdir. Bir Roma libra'sı Yunan minasının dörtte üçüne tekabül ettiği için bir Roma talent'i 1.25 Yunan talent'ine eşittir. Bir para ölçüsü olarak talent, bir talent ağırlığında altın ve bir talent ağırlığında gümüşü ifade eder. Altın talent'in ağırlığı aşağı yukarı 60 kg ile 20 kg arasından değişkenlik gösterebilir. www.wikipedia.org 1987, 87 vd.
- 29 HERODOT I, 92 vd., 2009, 424 vdVI, 19.

Kaynaklar

- AKURGAL, E (1957), "Ergili Dasykleion Kazısı" *Belleten* 78, Ankara Türk Tarih Kurumu 1956, s,335.
- AKURGAL, E. "Ergili Kazısı" *Belleten*, 21-84, Ankara Türk Tarih Kurumu, s, 350.
- ATALAY, İ (2011)*Dünya Coğrafyası* İstanbul .
- ATALAY, İ (2011), Toprak Oluşumu, Sınıflaması ve Coğrafyası, İzmir.
- Athenian and Persian Empire:The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, (ed.I. Carradice), Oxford, BAR International Series, 343, 73-108.
- Atlaslı Büyük Uygurliklar Ansiklopedisi, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, İletişim Yayınları İstanbul 1996
- BAKIR, T (1991), "Daskyleion", *Höyük I*, Ankara s, 75-84
- BAKIR, T (1993), "Daskyleion' da Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribatı", *Ankara Üniversitesi, DTCE, Fakülte Dergisi* 339, 291-295
- BALCER, J.M, " The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment ", *AchHist* VI, 57-63 BALCER, J.M. *The Persian Conquest of the Greeks*, 1995 Konstanz
- BOTTERO J-STEVE M. J (2010), *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BROSIUS, M (2006), *The Persians* Canada.
- BURNEY C.A. - D.M. Lang (1971), 1971, London: The Peoples of The Hills.

- CALLIERİ, P, "Persepolis", *Aktüel Arkeoloji* yıl.5 s.25 Ocak-Şubat 2012 s,23-37.
- CAMERON G. G., "The Persian Satrapies and Related Matters", *JNES* 32, 47-56.
- CARRADİCE, I. "The 'Regal' Coinage of the Persian Empire", *Coinage and Administration in the* CASABONNE, O (2007), "Akamenid İmparatorluğu-Büyük Kral ve Persler" *ArkeoAtlas*, S. 6, s,20-35
- CEYLAN A-GÜNAŞDI Y (2013), "Balkanlar'da İskitler", *Uluslararası Balkan, Dil, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri Edirne* s.113-139
- CEYLAN. A "Yazılıtaş Horasan". *Çağlayan Aras-I, Erzurum*, 2002a. 14-15.
- DANDAMAEV, M.A (1989), *Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden.
- DESCAT, R. "Notes sur la Politique Tributaire de Dariusler", *Le Tribut dans l'Empire Perse*, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), *Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle* 13, Paris, 77-93.
- DİODOROS (Sicilyalı) *Bibliotheca Historike* (Çev C.H. Oldfather) London 1952-57
- DÖNMEZ, Ş, Oluz Höyük, "Karadeniz'de Persler", *Aktüel Arkeoloji* yıl.5 s.25 Ocak-Şubat 2012 s,140145
- DÖNMEZ Ş (2005), "The Achaemenid İmpact on the Central Black Sea Region", *The Achaemenid İmpact On Local Populations and Cultures İn Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.) Ed. Oliver Casabonne Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin İstanbul*.s107-117
- DURMUŞ, İ (1993), *İskitler (Sakalar) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları* 141-3, s, 3 B.8
- DURMUŞ, İ. "Saka-Pers Mücadelesi" *Biliğ* 4 s, Kış 97 s;49-54
- EDWARD, F (1850), *The Persians* Newyork.
- FOSS, C (1975), "The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity" *The English Historical Review* Vol 90, No: 3,57, s.721-747
- HERODOTOS çev. Muntekim Ökmen
- İPLİKÇİOĞLU, B (1990), *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları no:486.
- İREN K-ATAY Ç (2012), *Pers Satrabının Gölgesinde Çok Kültürlü Bir Kent Daskyleion*, *Aktüel Arkeoloji* s.25 s.68-75.
- KILIÇ, S, Ö (2011), *Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- KÖNİG F.W, *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner. Beiheft. 1955-1957. Graz
- KSENOPHON *Anabasis Orbinlerin Dönüşü*
- KUHRT, A (2009), *Eskiçağda Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) C II*, (çev. Dilek Şendil) İstanbul.
- LEVİNE, L. "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros". *IRAN XII*, London,
- LİNTZ, Y, "Anadolu'da Pers Sanatı", *Aktüel Arkeoloji* yıl.5 s.25 Ocak-Şubat 2012 s,152-159
- MADEN, T.E, "İran'ın Urmiye Gölü Sorunu" *Ortadoğu Analiz, Aralık* 2013, c, 5 S,60, s,98-103
- MALLORY, J.P (2002), *Hint-Avrupalıların İzinde Dil, Arkeoloji Ve Mit*, Ankara.
- MELİKİSHVİLİ G.A., *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. Moskova 1960,
- MİEROOP, M. V. DE (2006), *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, (çev. Sinem Gül) Ankara.
- MORDMANN, A. D (1870), "Über die Keilinschriften zweiter Gattung" *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*(ZDMG), XXIV s, 1-85
- ÖNCÜ, F, M. Ö. (2012), *6. Yüzyıl ile 4. Yüzyıl Arasında Batı Anadolu Pers Satraplık Merkezleri Arasındaki Politik İlişkiler (Sardeis ve Daskyleion)* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZEY, R (2012), *Doğal Bölgeler Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- PETİT T. (1990), *Satrapes et satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier*, Diffusion,
- RİCE, T. T (1958), *The Scythians: Thames and Hudson* London.
- ROLLİNGER, R (2007), "Med Krallığı-Hayalet İmparatorluğu" *ArkeoAtlas* S, 6, s.8-18
- ROOT, M. C (2003), "Medes and Persians Reflections On Elusive Empires" *Ars Orientalis Volume XXXII* 2003, University of Michigan United Of States America s 1-17
- SAGONA C. "Literary Tradition Ana Topographic Commentary", A. Sagona and C. Sagona, *Archeology at the Norht -East Anatolian Frontier I, An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province. Encient Eastern Studies Supplement 14. Louvain-Paris-Dudley M.A.*, 25-71.
- SEVİN, V (1992), *Anadolu Uygurlıkları Ansiklopedisi*, c.2 Ankara: Görsel Yayınları ŞENYURT, S.Y (2005), *Tasmasor*
- TARHAN. M.T (2005), "Median and Achaemenid Periods at Tuşpa", "The Achaemenid İmpact on the Central

- Black Sea Region", The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures İn Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.) Ed. Oliver Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin İstanbul. s.117-131
- TELLİOĞLU İ (2005), "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Etkileri", Erzurum: *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* s, 27 237-245,
- TOTEVA, G. D (2007), "Pers Kentleri ve Sanatı Onbinlerin Düşü", *Arkeotlas*, 6, 36-53
- WEISKOPF, M, The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C, 63 Stuttgart
- WIESEHÖFER, J (2003), *Antik Pers Tarihi* çev, Mehmet Ali İnci, İstanbul.
- YOUNG, T.C, "Persia, Greece and the Western Mediterranean c 525 to 479 BC", Edited by Joan Boardman F.B.A, *The Cambridge Ancient History, Second Edition*, Volume VI, c.1-69